

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА
ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ**

Кафедра права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни

Цивільний процес

на тему:

**Зловживання процесуальними правами
у цивільному процесі**

Виконала:

студентка групи Пб-21

Петрик Тетяна

Науковий керівник:

к.ю.н. Руденко О. А.

Тернопіль, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЯК КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	5
1.1. Поняття і сутність зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві.....	5
1.2. Неприпустимість зловживання процесуальними правами як засада цивільного судочинства України.....	8
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	11
2.1. Види зловживань цивільними процесуальними правами.....	11
2.2. Способи протидії зловживанням процесуальними правами.....	14
2.3. Відповідальність за зловживання процесуальними правами.....	16
РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ДЕЯКИХ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗЛОВЖИВАННЯМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ.....	21
ВИСНОВКИ.....	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	28

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема зловживання сторонами цивільних справ своїми процесуальними правами залишається актуальною протягом багатьох років. В основі цієї проблеми лежать різні підстави, основними з яких залишається чинне законодавство, що створює широкі можливості для зловживань, і низький рівень правової культури суспільства. Зловживання процесуальними правами займає окреме місце й серед причин порушення процесуальних строків розгляду цивільних справ.

Зловживання процесуальними правами є однією з поширених тем у наукових працях останніх декількох років, однак увага в них більшою мірою зосереджена на з'ясуванні способів зловживання правами та виробленні заходів протидії ним. Проблемні питання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві досліджувались у працях М. М. Агаркова, В. В. Комарова, Н. О. Чечиної, В. В. Бутнєва, М. Й.Штефана, Н. В. Кузнецова, А. Г. Новікова, А. Н. Єрмакова, А. В. Юдіна, М. Л. Гальперіна та інших відомих вчених-процесуалістів.

Метою курсового дослідження є визначення актуальних способів зловживання процесуальними правами у цивільному процесі та пошук дієвих механізмів підвищення ефективності цивільного процесу шляхом протидії зловживанню процесуальними правами.

Для досягнення поставленої мети у курсовій роботі вирішувалися наступні **завдання**:

- розглянути поняття зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві;
- охарактеризувати зловживання цивільними процесуальними правами як процесуальний юридичний факт;
- визначити та проаналізувати види зловживання цивільними процесуальними правами;
- розглянути законодавчу регламентацію, способи виявлення та шляхи протидії зловживання цивільними процесуальними правами;

- проаналізувати практику застосування узагальнення судової практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із зловживанням процесуальними правами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що пов'язані зі зловживаннями правами в цивільному процесі.

Предметом дослідження є система цивільних процесуальних відносин, суб'єкти яких зловживають правами, відповідні наукові, нормативні джерела та судова практика.

Методи дослідження. При написанні курсової роботи використовувалися загальнонаукові й спеціальні наукові методи пізнання. Зокрема, діалектичний метод, системний, структурно-функціональний, метод синтезу, порівняльно-правовий методи.

РОЗДІЛ 1. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЯК КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Поняття і сутність зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві

Розгляд даного питання та дослідження обраної теми загалом вбачається за доцільне розпочати з того, що про зловживання процесуальними правами було як науковцям, так й практикам, було відомо завжди, але відповідальності як такої жодним процесуальним кодексом, в тому числі й цивільним, передбачено не було.

У 2017 році результатом проведеної судової реформи стало прийняття законотворцем ряду змін до національного процесуального законодавства, у тому числі й цивільного. Так, до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1] було внесено зміни Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [2] (далі – Закон № 2147-VIII), який запровадив раніше не відомий цивільному судочинству інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами, що являється його новелою, а відповідно й рішучим кроком уперед нормотворця відносно скептичного ставлення учасників цивільного процесу до сучасної національної судової системи та в подоланні недовіри, що раніше виникала до неї.

Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України «Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається» [1].

Вбачається за доцільне розглянути наукові позиції провідних учених відносно інституту зловживання процесуальними правами, оскільки переважна більшість наукових думок сходяться на тому, що даний правовий інститут виступає протиправним шкідливим діянням відносно решти учасників

цивільного провадження, а також, що дуже важливо, проти інтересів правосуддя.

Слушною, на наш погляд, видається думка Петренка В. С., котрий відмічає, що проблема зловживання процесуальними правами зі сторони учасників цивільного спору на даний момент має особливе значення, оскільки, як зазначає науковець, досить часто особи, беручи участь у цивільній справі, переслідують мету одержання ними безпідставного потрібного, на їх думку, рішення суду, таким чином, затягуючи судовий процес, або ж здійснення ними других недобросовісних дій, використовуючи свої процесуальні права наперекір дійсному їх призначенню [3, с. 266].

Що ж до появи даного поняття, то на думку Рогача О. Я., то його першу появу пов'язують із швейцарським цивільним процесуальним законодавством, тоді як заборона (конституційна) щодо зловживання процесуальними правами вперше була закріплена у Декларації прав людини й громадянина Франції (1789 рік) [4, с. 12].

Варто відмітити, що загроза досліджуваного правового інституту полягає в наступному: формально дії/бездіяльність особи/осіб нібито за рамки правового поля не виходять, а насправді відбувається завдання реальної шкоди як інтересам других учасників цивільного судочинства, так й інтересам правосуддя загалом.

На думку Катрич А. В. під зловживанням процесуальними правами треба розуміти неприпустиме здійснення права, котрому приманні ознаки процесуального правопорушення/проступку, внаслідок чого для решти учасників процесу настають негативні процесуальні наслідки [5, с. 65].

Чурпіта Г. В. та Бичкова С. С. виокремлюють наступні особливості цього правового інституту цивільного процесу:

1) неприродність, яка проявляється непослідовній та суперечливій позиції в цивільній справі, що в результаті може спровокувати винесення висновку суду щодо допущення особою зловживання процесуального характеру;

2) відсутність реальної основи вчинюваних дій, для яких характерна певна штучність;

3) не виправданим/штучним ускладненням процесу виступають відтворені особою обставини, котрі виступають процесуальним юридичним фактом та перешкоджають провадженню у справі;

4) всупереч процесуальному призначенню використання особою суб'єктивного процесуального права [6, с. 14].

Оновлений ЦПК України, закріпивши наступні принципи судочинства, наділяє кожного учасника цивільного процесу процесуальними правами:

- принцип рівноправності;
- принцип диспозитивності;
- принцип змагальності.

Звідси стає зрозумілим, що нормотворець недопускає обмеження прав одними учасниками процесу інших осіб.

Під зловживанням цивільними процесуальними правами Колесников Б. розуміє «певні дії однієї зі сторін спору, що спрямовані на затягування строків розгляду справи, на спричинення додаткових необов'язкових, виходячи з матеріалів справи, витрат сторони, на вчинення стороною позасудових дій, які фактично свідчать про визнання позовних вимог, та/або інших дій, що передбачені законом та/або є такими, що на розсуд суду мають на меті створення перешкод здійсненню належного судочинства у конкретному спорі, тим самим перешкоджаючи доступу сторони до правосуддя та реалізації права на справедливий суд» [7, с. 25].

Петренко В. С. під зловживання правами процесуального характеру визначає «дії або бездіяльність учасників процесуальних правовідносин, які спрямовані на реалізацію належних їм процесуальних прав з метою заподіяти майнову або нематеріальну шкоду іншим учасникам процесу, або як діяльність, спрямовану на реалізацію належній такій особі прав всупереч закону» [8, с. 267].

Варто відмітити, що зловживання правами процесуального характеру має власну мету. Суть цієї мети зводиться до того, що особа, котра зловживає своїми процесуальними правами, зацікавлена в одержанні певної процедурної вигоди та бажаних для неї наслідків. Поруч із тим, для цієї особи реальне втілення права значення не має.

На думку Штефана А. С., правильнішим під таким зловживанням буде визнавати використання можливостей, що надані правом супроти його цільовому призначенню, а не як недопустима, недобросовісна, соціально шкідлива реалізація права [9, с. 67].

Досліджуючи питання сутності зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві, хочемо звернути увагу, що його не можливо віднести до правомірної поведінки, але воно й не виступає неправомірною поведінкою, тобто до ніякого проступку/правопорушення не належить. Окрім того, варто зазначити, що не відбувається при їх здійсненні й порушення законних вимог.

А тому, у цивілістичній процесуальній науці не залишається ніяких сумнівів, що у контексті додержання приписів правових норм стосовно здійснення зловживання процесуальними правами не відповідає законним принципам цивільного процесу й не співставляється із його метою, адже такі зловживання переслідують зовсім іншу мету, ніж та, котрою володіє реальна реалізація права відповідно до його основного призначення.

Як підсумок, можна стверджувати, що зловживання правами процесуального характеру виступає відокремленим різновидом дій, котрі являються самостійним видом процесуальних дій-фактів, бо наділені здатністю породжувати процедурні наслідки.

1.2. Неприпустимість зловживання процесуальними правами як засада цивільного судочинства України

П. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України однією із засад/принципів цивільного судочинства називає «неприпустимість зловживання процесуальними правами»

[1]. У попередньому питанні ми вже розглядали наукові позиції стосовно розкриття суті даного поняття, проте, хочемо відмітити, що найбільш влучним та змістовним вважаємо визначення, яке надав Юдін А. Під зловживанням правами процесуального характеру науковець вбачає недобросовісні зумисні дії, що вчиняються учасниками цивільного судочинства, а в деяких випадках можуть допускатися й судом, які супроводжуються порушенням умов використання суб'єктивного процесуального права і скоюються виключно із видимістю реалізації такого права, котрі стосовно відомих обставин справи поєднуються із обманом, з метою обмежити можливість реалізації/порушення прав других осіб, котрі беруть участь у справі, а також з метою, яка направлена на перешкоджання діяльності суду/судді із своєчасного та правильного розгляду/вирішенню справи, що в результаті призводить до застосування заходів цивільного процесуального примусу [10, с. 15].

Тимошенко О. А. вважає, що «необхідно відокремлювати таке явище, як зловживання цивільними процесуальними правами, від суміжних юридичних категорій. Перш за все, слід зазначити, що зловживання цивільними процесуальними правами та затягування цивільного процесу це тісно пов'язані, проте не тотожні поняття. Дійсно, безліч випадків недобросовісної поведінки учасників цивільної справи виникає у зв'язку з їхнім намаганням відтягнути судовий розгляд справи» [11, с. 72].

Досвід національного цивільного судочинства показує, що існує багато видів зловживань правами процесуального характеру, про які ітиметься у наступному розділі роботи.

Наразі серед основних проблем в цивільному судочинстві України, котрі зустрічаються на шляху реалізації засади/принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами вбачаємо наступні:

1) упущення законодавцем трактування дефініції «зловживання процесуальними правами» у чинному ЦПК України;

2) упущення законодавчого закріплення основних критеріїв/ознак визначення неналежної поведінки учасників цивільного провадження, що виступає саме як зловживання ними своїми процесуальними правами;

3) відсутність відмежування такої певної поведінки учасників цивільного провадження від чітко протиправної чи абсолютно правомірної дії;

4) невичерпний перелік видів зловживання процесуальними правами (про що йтиметься у наступному розділі курсової роботи), закріплений ч. 2 ст. 44 ЦПК України, який, переконані, повинен із врахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) бути конкретизованим та доповненим;

5) відсутність стабільної судової практики стосовно застосування судами до учасників, котрі зловживають процесуальними правами, норм відповідальності;

6) упущення нормотворцем трактування безпідставного відводу судді/інших недобросовісних дій як зловживання учасником цивільного процесу своїми процесуальними правами та встановлення в такому разі для нього певного виду юридичної відповідальності.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Види зловживань цивільними процесуальними правами

Розгляд даного питання пропонуємо із звернення до ч. 2 ст. 44 ЦПК України, у якій законотворець передбачив, які ж дії слід визнавати зловживанням правами процесуального характеру. Проте, хочемо одразу наголосити, що, на нашу думку, нормодавцеві не вдалося передбачити всі можливі випадки, котрі можуть виникнути в судовій практиці. А тому після аналізу ч. 2 ст. 44 ЦПК України знову звернемося до наукових позицій провідних науковців-процесуалістів.

Отже, на сьогоднішній день ч. 2 ст. 44 ЦПК України передбачає п'ять видів зловживань процесуальними правами:

«1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі» [1].

Вище вже неодноразово зверталася увага на те, що перелік видів даного зловживання потребує удосконалення законодавцем шляхом доповнення ч. 2 ст. 44 ЦПК України новими видами таких зловживань. З цією метою й розглянемо наукові думки та з'ясуємо, які види зловживань процесуальними правами виділяють провідні вітчизняні вчені-процесуалісти.

До найпоширеніших зловживань прав у цивільному судочинстві Полянський Т. відносить:

- оскарження судових рішень, котрі не оскаржуються;
- недобросовісне неодноразове подання заяви, клопотання чи скарги;
- спеціальне затягування ознайомлення із матеріалами цивільної справи;
- непоодинокі безпідставне оскарження дій державного виконавця;
- повідомлення сторонами процесу неправдивих пояснень суду;
- необґрунтовані безпідставні обвинувачення щодо фальсифікації однією зі сторін доказів;
- непоодинокі безпідставні випадки з «поважних» причин неявки до суду;
- навмисна доказова пасивність однієї із сторін;
- вкінці судового розгляду справи подання доказів, з котрими не ознайомлена була протилежна сторона;
- на вимогу уповноважених суб'єктів неподання/несвоєчасне подання доказів/інших матеріалів справи [12, с. 32].

Дехто з науковців до зловживань правами процесуального характеру відносить:

- подання безпідставних скарг;
- не надіслання учасникам справи копій касаційних скарг;
- підписання касаційної скарги особою, котра не має на це права;
- касаційна скарга не містить обґрунтування її подання;

- оформлення касаційної скарги із порушенням вимог, для прикладу, якщо на титульній сторінці скарги не зазначені всі учасники процесу).

Трещова О. до таких процесуальних зловживань відносить наступні процесуальні дії:

- оскарження «процедурних» ухвал до вищестоящої інстанції;
- невиконання судового рішення;
- неявка представників сторони на судові засідання;
- порушення дисципліни при проведенні судового засідання;
- заявлення суддям численних необґрунтованих відводів;
- подання безпідставних клопотань/позовів стосовно проведення суддями процесуальних дій;
- неподання необхідних документів на запити суду [13, с. 47].

Осадчук С. та Осадчук М. форми зловживання правом також розподіляють на дві наступні групи видів зловживання правом:

«1) зловживання правомочністю як елементом цивільної правоздатності, зокрема:

а) використання цивільних прав з метою обмеження конкуренції та зловживання домінуючим становищем на ринку;

б) зловживання «переддоговірними» правами (при підготовці та укладенні договорів);

2) зловживання окремими видами суб'єктивних цивільних прав:

а) корпоративними;

б) речовими;

в) зобов'язальними;

г) особистими немайновими правами;

д) правами інтелектуальної власності;

е) батьківськими правами та правами осіб, які замінюють батьків» [14, с. 69].

Все частіше в цивілістичній процесуальній науці зустрічається поняття «сутяжництво», яке на думку Заборовського В. В. та Соханича В. М. також

належить до процесуальних зловживань в цивільному процесі України. Так, під ним вбачають подання позову до суду виключно із корисливих мотивів. Тобто, йдеться про те, що в особи існує нібито «пристрасть» звертатися до суду з певними вимогами [15, с. 68].

Звичайно, що розглянути усі види процесуальних зловживань неможливо, оскільки існує багато наукових точок зору з приводу даного питання, проте очевидним стає наступне: законодавцю все ж таки необхідно розширити перелік дій як учасниками справи, так й суду, котрі, на думку науковців, варто віднести до зловживань процесуальними правами. Окрім того, нормотворцю обов'язково слід провести чітке розмежування між діями, які треба відносити до процесуальних зловживань від тих, що до них не належать.

2.2. Способи протидії зловживанням процесуальними правами

Як вже йшлося вище, із метою прискорення цивільного процесу та розвантаження судової системи, новелою українського цивільного процесуального закону стало запровадження законотворцем «інституту зловживання процесуальними правами». У попередньому розділі роботи ми з'ясували, що як принцип цивільного процесу, даний інститут виступає інструментом протидії стосовно недобросовісних, несумлінних та недоброчесних дій, що вчиняються самими учасниками цивільного провадження.

Не можна оминати увагою й нормативно-правову базу, що регулює дане питання:

- 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6, 7);
- 2) Конституція України (ст. 55);
- 3) ЦПК України (ст. 44);
- 4) Постанова Пленуму ВСУ № 2 від 12.06.2009 року (п. 2) та ін.

Досліджуючи питання протидії процесуальних зловживань та способів такої протидії, хочемо звернути увагу, що в будь-якому випадку, розглядаючи

будь-яку справу, судді завжди повинні пам'ятати, що на справу вони мають дивитися об'єктивно, повно та всебічно. Більш того, вони мають мати відповідну обов'язкову кваліфікацію, щоб мінімізувати порушення стосовно зловживання процесуальними правами. Тобто, виділимо наступні обов'язкові умови для кожного судді, відповідно від яких залежить успішне вирішення/розгляд кожної цивільної справи:

- наскільки добре суддя підготовлений до розгляду певної цивільної справи;
- чи знає суддя свої права/обов'язки, а також права/обов'язки учасників судового процесу;
- чи знає суддя національне цивільне процесуальне законодавство, котре врегульовує спірні правові відносини;
- чи правильно суддя визначив предмет/підстави позову й чи вірно визначив, що входить у предмет доказування.

Луспенник Д. Д. слушно відмічає, що складність тут проявляється в тому, що в кожному конкретному випадку суддя повинен уміти визначити рамки між добросовісним використанням своїми процесуальними правами й їх зловживанням. Тобто, на суд покладається оцінювання правової ситуації в справі, а не ставлення сторін до спору й самої процедури цивільного процесу [16, с. 151].

Запобігаючи процесуальним зловживанням нормодавець на сьогоднішній день встановив різноманітні заходи впливу на порушників, серед яких:

- 1) повернення/залишення без розгляду клопотання, скарги, заяви, якщо їхнє подання містить ознаки процесуального зловживання (ч. 3 ст. 44 ЦПК України);
- 2) на позов забезпечення судових витрат при наявності ознак процесуального зловживання (ч. 4 ст. 135 ЦПК України);
- 3) застосування заходів процесуального примусу (ст.ст. 143–148 ЦПК України), про що йтиметься у наступному питанні роботи;

- 4) відступлення від загальних правил розподілу судових витрат через покладення їх частково/повністю на сторону, зі сторони/представника якої мало місце процесуальним зловживанням (п. 3 ч. 3, ч. 9 ст. 141 ЦПК України) [17, с. 56].

Таким чином, до того моменту поки законотворець 15 грудня 2017 року не вніс зміни до діючого ЦПК України, комплекс заходів цивільної процесуальної відповідальності був надзвичайно малий. Це відповідно давало можливість недобросовісним суб'єктам чинити шкоду для решти учасників цивільного процесу, адже їх дії залишалися безкарними тривалий час. Оновлений ЦПК України на сьогоднішній день передбачає санкції за такі процесуальні зловживання, про що йтиметься у наступному питанні.

2.3. Відповідальність за зловживання процесуальними правами

Відповідно до ч. 4 ст. 44 ЦПК України «Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом» [1].

Остафійчук Л. А. з приводу даного питання зазначає, що «Відповідальність за зловживання процесуальними правами може проявитися у вигляді позбавлення права або його обмеження, покладенні додаткових обов'язків або встановленні певної процесуальної заборони, накладенні процесуального штрафу, покладенні судових витрат незалежно від результатів вирішення спору. В силу дії принципу змагальності сторін, відповідальність за зловживання процесуальними правами направлена на врівноваження в судовому процесі прав та обов'язків всіх учасників справи» [18, с. 137].

Куцик К. В. виділяє наступні особливості примусу, котрий застосовується при здійсненні цивільного судочинства:

- 1) його метою виступає реагування на порушення передбачених правил поведінки у суді, а також припинення правопорушень, котрі своїм

протиправним характером порушують права й інтереси учасників процесу, а також перешкоджають здійсненню цивільного судочинства загалом;

2) він має місце лише у випадку, коли недостатньо самого авторитету суду та закону та суду;

3) він проявляється у вигляді застосування відповідних заходів [19, с. 70].

Ст. 143 ЦПК України зазначає, що «Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства» [1].

На тепер судді наділені значно більшим колом повноважень відносно застосування заходів процесуального примусу, а ніж це було до внесення змін у 2017 році. Звідси стає очевидним, що вони дають змогу забезпечувати ефективний захист прав, свобод та законних інтересів кожного учасника певної цивільної справи. А тому стало значно складніше недобросовісним учасникам затягувати терміни розгляду цивільної справи, чинячи перешкоди у реалізації справедливого правосуддя.

Так, відповідно до ст. 144 ЦПК України законодавець передбачив наступні заходи процесуального примусу до недобросовісних учасників цивільної справи:

- «1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф» [1].

Що ж стосується правових ознак вище зазначених заходів примусу, то Куцик К. В. до них належать:

- правовий характер;

- охоронна спрямованість на відновлення порушених прав/інтересів учасників процесу;
- примусовий характер;
- специфічна форма правозастосовної діяльності суду [20, с. 118].

На думку Корунчак Л. А., процесуальний примус наділений подвійною природою, а саме:

- має як правовий, так й примусовий характер;
- наділений специфічною формою правозастосовної діяльності;
- застосовується спеціально уповноваженим державним органом, а саме судом;
- спрямований на встановлення та додержання гомеостазу прав/інтересів учасників процесу [21, с. 162].

Ст. 145 ЦПК України передбачено найлегший захід процесуального примусу, під яким законодавець вбачає попередження/видалення із зали судового, а конкретніше: «До учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуєчого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій - видалення із зали судового засідання» [1].

Особливу увагу хочемо звернути на ст. 148 ЦПК України, яка передбачає найсуворіший захід процесуального примусу у вигляді штрафу за процесуальні зловживання. Так, відповідно до зазначеної статті «Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;

2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;

3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;

4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;

5) порушення заборон, встановлених частиною дев'ятою статті 203 цього Кодексу» [1].

Суддя Верховного Суду Луспеник Д. з цього приводу зазначає, що серед науковців-процесуалістів існують зауваження щодо не притаманності цивільному процесуальному закону інституту штрафу. Ми підтримуємо думку судді та вважаємо, що штраф може виступати ефективним засобом протидії таким зловживанням, проте у кожному конкретному випадку суддею він має застосовуватися із відповідною мотивацією [22].

Відповідно до ч. 9 ст. 141 ЦПК України «У випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору» [1].

Дяченко С. В. та Ковтунович Т. О. підтримують позицію тих учених, які вважають, що цю статтю потрібно конкретизувати, адже виходить так, що всі судові витрати повністю можуть бути покладені на котрусь із сторін фактично за всяке процесуальне зловживання. Переконані, що це суперечить основному принципу цивільного процесу, а саме відшкодування судових витрат стороною, на користь якої було ухвалено судове рішення (п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК України) [23, с. 104].

Слід відмітити, що сумнівною вважають багато вчених-цивілістів санкцію ч. 3 ст. 44 ЦПК України «Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву,

клопотання» [1], оскільки переконані, що забезпечують превентивну/виховну функції.

Підтримуємо думку Данилець Л. В., яка зазначає, що «наслідками зловживання процесуальними правами є застосування судами положень про залишення відповідної заяви, скарги або клопотання без розгляду або повернення відповідних документів, а наслідками зловживання матеріальними цивільними правами є відмова в захисті цивільного права або інтересу особи, або зобов'язання відповідної особи припинити зловживання правами» [24, с. 46].

На сьогоднішній день в чинному цивільному процесуальному законодавстві відсутнє трактування й розкриття критеріїв, за яких позов визнається безпідставним або ж таким, що носить штучний очевидний характер.

На нашу думку, процесуальні зловживання можливі не лише учасниками цивільного процесу, але й суддями. Оскільки саме на них покладається обов'язок оцінити докази, дослідивши в сукупності всі матеріали справи. Беручи до уваги той факт, що в суду така можливість виникає не на стадії прийняття позовної заяви й відкритті позовного провадження, а виключно в нарадчій кімнаті, зовсім не ясно, яким чином вище описане положення буде втілюватися на практиці.

РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ДЕЯКИХ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗЛОВЖИВАННЯМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

Луспенник Д, суддя Верховного Суду, зазначає: «Як суддя, як секретар Пленуму ВС, як науковець-процесуаліст можу констатувати: на сьогодні судова практика щодо застосування новел процесу про неприпустимість зловживання процесуальними правами є позитивною» [25].

На сьогоднішній день досить мало судових рішень міститься по факту процесуальних зловживань в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР).

Хочемо звернути увагу, що 15 січня 2020 р. Парламент України ухвалив Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ», який 08 лютого 2020 року набув чинності [26]. Важливим для дослідження обраної теми виступає те, що даним Законом парламентарі визначили протидію зловживанням правами процесуального характеру, котрі були характерними для недобросовісних учасників справи з метою затягування судового процесу.

Для прикладу, у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду (далі – КЦС ВС) від 03.06.2020 у справі № 318/89/18, КЦС ВС розмежовує поняття «зловживання процесуальними правами» та «зловживання матеріальними/цивільними правами». Як переконує КЦС ВС, згадані правові конструкції відрізняються як за правовими наслідками відносно їх застосування судом, так й по суті. «При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути,

зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові» [27].

У постанові від 10.02.2021 у справі № 754/5841/17 КЦС ВС зазначив, що використовуючи приватно-правовий інструментарій наперекір його призначенню, зловживання правом полягає в наступному:

- особа/особи використовувала/використовували так би мовити «право на зло»;
- різного прояву наявні негативні наслідки для других осіб;
- такий стан не задовольняє других суб'єктів;
- для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов;
- настання таких умов/фактів на пряму залежить від дій другої особи;
- друга особа може перебувати/не перебувати у конкретних правових відносинах із цими особами, котрі «потерпають» від зловживання нею правом;
- враховується правовий статус особи/осіб;
- особа не вперше перебуває у таких правових відносинах або вона є учасником ще й других аналогічних правовідносин, або є вони є тривалими [27].

Якщо проаналізувати судову практику розгляду судами певних питань, що пов'язані з процесуальними зловживаннями, то такі зловживання найчастіше можна зустріти у справах про:

- поділ майна;
- позбавлення батьківських прав;
- стягнення заборгованості;
- розірвання шлюбу.

«У постанові КЦС ВС від 24 лютого 2021 року у справі № 757/33392/16 йдеться про те, що правочином, який вчиняється на шкоду кредиторам (франдаторним правочином), може бути як односторонній, так і двосторонній чи багатосторонній правочин. Застосування конструкції «франдаторності» при односторонньому правочинові має певну специфіку, яка проявляється в

обставинах, що дозволяють кваліфікувати односторонній правочин як такий, що вчинений на шкоду кредиту. До таких обставин, зокрема, належить те, що внаслідок вчинення одностороннього правочину відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна» [27].

На нашу думку, однією із найвагоміших причин процесуального зловживання виступає недосконалість українського цивільного процесуального законодавства, бо непоодинокі проблемні питання виникають саме під час судових розглядів цивільних справ, що з боку законотворця потребує додаткового роз'яснення. От до прикладу, як визначити, що вимоги в позові «штучно об'єднані», або ж куди потрібно об'єктивно віднести позов як «безпідставний», якщо в чинному законодавстві відсутнє необхідне тлумачення.

Для прикладу наведемо справу № 628/2546/17, у якій суд першої інстанції своєю ухвалою (від 10.01.2018) на позивача і його представника наклав штраф за те, що позивач у судові засідання не з'являвся впродовж усього часу розгляду справи, а його представник перебував у відпустці весь цей час, через що своїми систематичними клопотаннями просив суд про відкладення розгляду справи [28]. Проте, коли суд дослідив причини відсутності позивача та його представника, то визнав їх поважними й своєю ухвалою штраф скасував.

Інший приклад, коли Апеляційний суд Харківської області своєю ухвалою (22.05.2018) наклав штраф на відповідача за те, що останній не подав суду витребувані ним докази [29].

Для багатьох науковців-процесуалістів не зрозумілим залишається той факт, який зафіксований у ст. 257 ЦПК України стосовно переліку підстав для повернення позову, серед яких немає пункту про його повернення (позову) у зв'язку з процесуальним зловживанням.

Наведемо приклад, коли рішення про залишення позовної заяви без розгляду Борщівського районного суду було скасовано Тернопільським апеляційним судом у справі № 594/287/18, котре було винесене у зв'язку з тим, що одна зі сторін допускала зловживання процесуального характеру, котрі

проявлялися в неодноразових систематичних зверненнях до суду її представника з клопотаннями про призначенням судово-почеркознавчої експертизи, що мала відношення до документу, який предметом судового розгляду не виступав [30].

Суд, керуючись ч. 3 ст. 44 ЦПК України визнав такі дії представника позивача як зловживання процесуальними правами й був вправі повернути/залишити без розгляду позивачу не всю позовну заяву, а лише відповідне клопотання.

Наведемо ще один приклад, коли «у справі № 912/23/18 апеляційна інстанція зафіксувала, що скаржник, оскаржуючи рішення в апеляційному порядку, чотири рази поспіль звертався до суду з апеляційною скаргою. При цьому він щоразу змінював межі оскарження рішення (оскаржував рішення то повністю, то частково), допускав інші недоліки в оформленні апеляційної скарги, внаслідок чого суддя-доповідач тричі повертав скаргу без руху, а скаржнику надавався строк для усунення недоліків. В результаті суд дійшов висновку про існування підстав, згідно з п. 1, 2 ч. 1 ст. 135 ГПК України, для покладення на відповідача заходу процесуального примусу у вигляді штрафу, що становить 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (8810,00 грн)» [31].

Вбачається, що законодавцю потрібно віднайти дієві засоби правового захисту, які, перш за все, повинні в себе включити:

- 1) присічні/спрямовані на припинення спроб процесуальних зловживань;
- 2) попереджувальні/покликані не допускати процесуальні зловживання;
- 3) компенсаторні/направляються на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, котрі вже відбулися.

На відміну від компенсаторних, за своєю природою попереджувальні та присічні заходи пов'язуються із конкретними повноваженнями суду та можливостями цивільної процесуальної форми, а тому їх можна об'єднати у групу власне процесуальних/процедурних засобів захисту.

На завершення розгляду даного питання, хочемо відмітити, що насамперед, юридична відповідальність за використання засобів правового захисту повинна бути покладена на суд, котрий, у свою чергу, зобов'язаний забезпечувати кожній особі гарантії права на справедливий судовий розгляд.

З іншої сторони, питанням доступу до правосуддя виступає добросовісна поведінка учасників процесу, і кожному з них потрібний швидкий розгляд справи, а не за рік-два. Тому, переконані, що забезпечити сторонам такий захист може наявність механізмів виявлення і припинення процесуальних зловживань, за умови активного та вмілого їх використання.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження з обраної теми, можна зробити наступні висновки:

1. Зловживання правами процесуального характеру виступає відокремленим різновидом дій, котрі являються самостійним видом процесуальних дій-фактів, бо наділені здатністю породжувати процедурні наслідки. А тому, у цивілістичній процесуальній науці не залишається ніяких сумнівів, що у контексті додержання приписів правових норм стосовно здійснення зловживання процесуальними правами не відповідає законним принципам цивільного процесу й не співставляється із його метою, адже такі зловживання переслідують зовсім іншу мету, ніж та, котрою володіє реальна реалізація права відповідно до його основного призначення.

2. Усі види процесуальних зловживань розглянути неможливо, оскільки існує багато наукових точок зору з приводу даного питання, проте очевидним стає наступне: законодавцю все ж таки необхідно розширити перелік дій як учасниками справи, так й суду, котрі, на думку науковців, варто віднести до зловживань процесуальними правами. Окрім того, нормотворцю обов'язково слід провести чітке розмежування між діями, які треба відносити до процесуальних зловживань від тих, що до них не належать.

3. До того моменту, поки законотворець 15 грудня 2017 року не вніс зміни до діючого ЦПК України, комплекс заходів цивільної процесуальної відповідальності був надзвичайно малий. Це відповідно давало можливість недобросовісним суб'єктам чинити шкоду для решти учасників цивільного процесу, адже їх дії залишалися безкарними тривалий час. Оновлений ЦПК України на сьогоднішній день передбачає санкції за такі процесуальні зловживання.

4. Юридична відповідальність за використання засобів правового захисту повинна бути покладена на суд, котрий, у свою чергу, зобов'язаний забезпечувати кожній особі гарантії права на справедливий судовий розгляд. З іншої сторони, питанням доступу до правосуддя виступає добросовісна поведінка учасників процесу, і кожному з них потрібний швидкий розгляд

справи, а не за рік-два. Тому, переконані, що забезпечити сторонам такий захист може наявність механізмів виявлення і припинення процесуальних зловживань, за умови активного та вмілого їх використання.

5. Наразі серед основних проблем в цивільному судочинстві України, котрі зустрічаються на шляху реалізації засади/принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами вбачаємо наступні:

- 1) упущення законодавцем трактування дефініції «зловживання процесуальними правами» у чинному ЦПК України;
- 2) упущення законодавчого закріплення основних критеріїв/ознак визначення неналежної поведінки учасників цивільного провадження, що виступає саме як зловживання ними своїми процесуальними правами;
- 3) відсутність відмежування такої певної поведінки учасників цивільного провадження від чітко протиправної чи абсолютно правомірної дії;
- 4) невичерпний перелік видів зловживання процесуальними правами, закріплений ч. 2 ст. 44 ЦПК України, який, переконані, повинен із врахуванням практики ЄСПЛ бути конкретизованим та доповненим;
- 5) відсутність стабільної судової практики стосовно застосування судами до учасників, котрі зловживають процесуальними правами, норм відповідальності;
- 6) упущення нормотворцем трактування безпідставного відводу судді/інших недобросовісних дій як зловживання учасником цивільного процесу своїми процесуальними правами та встановлення в такому разі для нього певного виду юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.04.2022).
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 48, ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2> (дата звернення: 02.04.2022).
3. Петренко В. С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Young Scientist*. 2016. № 6. С. 264–269. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/6/66.pdf> (дата звернення: 02.04.2022).
4. Рогач О. Я. Зловживання правом : теоретико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. спец. 12.00.01. Київ, 2011. 34 с.
5. Катрич А. В. Зловживання процесуальними правами у господарському процесі : теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 62–65. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/15.pdf (дата звернення: 02.04.2022).
6. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. № 2 (24), 2015. С. 12–18. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/1887/1/Бичкова%20С.С..pdf> (дата звернення: 02.04.2022).
7. Колесников Б. Зловживання цивільними процесуальними правами: новела цивільного процесу. *Підприємництво, господарство і право*. № 7, 2018. С. 22–27. URL: <http://www.pgpr-journal.kiev.ua/archive/2018/7/5.pdf> (дата звернення: 02.04.2022).

8. Петренко В. С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Young Scientist*. 2016. № 6. С. 264–269. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/6/66.pdf> (дата звернення: 02.04.2022).
9. Штефан А. С. Зловживання цивільними процесуальними правами як процесуальний юридичний факт. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2017. № 2. С. 62–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2017_2_8 (дата звернення: 16.04.2022).
10. Юдин А. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2005. 360 с.
11. Тимошенко О. А. Неприпустимість зловживання процесуальними правами в системі принципів цивільного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 70–75. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2021/13.pdf (дата звернення: 16.04.2022).
12. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами : юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_3_6 (дата звернення: 16.04.2022).
13. Трещова О. До проблеми зловживання суб'єктивними процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. № 10, 2010. С. 47–51.
14. Осадчук С., Осадчук М. Форми зловживання цивільним правом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 4 (8). С. 68–77. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18279/1/%D0%9E%D1%81%D0%B0%D0%B4%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%A1..pdf> (дата звернення: 16.04.2022).
15. Заборовський В. В., Соханич В. М. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Випуск 53. Том 2. С. 66–70. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/28623/1/Заборовський%20В.В.%20С%20Соханич%20В.М.%20До%20питань%20про%20поняття%20злов>

[живання%20процесуальними%20правами.pdf](#) (дата звернення: 16.04.2022).

16. Луспенник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. № 6. 2015. С. 150–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_6_12 (дата звернення: 16.04.2022).
17. Верченко А. О., Резникова М. О. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі : виявлення та шляхи протидії. С. 55–57. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/6063/6051> (дата звернення: 16.04.2022).
18. Остафійчук Л. А. До питання відповідальності за зловживання процесуальними правами у сфері судочинства. С. 136–138. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9891/OSTAFIICHUK%20136-138.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16.04.2022).
19. Куцик К. В. Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017.
20. Куцик К. В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Ужгород, 2016. № 41. Т. 1. С. 116–121. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41\(1\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(1)_31) (дата звернення: 16.04.2022).
21. Корунчак Л. А. Заходи процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві: правова природа. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 162–165.
22. Луспенник Д. Новелізація цивільного процесу позитивно вплинула на судову практику. 3 вересня 2018 року. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/124587-novelizatsiya-tsivilnogo-protsesu-pozitivno-vplinu-la-na-sudovu-praktiku> (дата звернення: 24.04.2022).

23. Ковтунович Т. О., Дяченко С. В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6, 2018. С. 103–106. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/26.pdf (дата звернення: 24.04.2022).
24. Данилець Л. В. Проблемні питання визначення поняття та доказування факту зловживання цивільними процесуальними правами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 45–47. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2021/13.pdf (дата звернення: 24.04.2022).
25. Луспеник Д. Судова практика щодо застосування новел процесу про неприпустимість зловживання процесуальними правами є позитивною. *Верховний Суд*. 15 березня 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1087726/> (дата звернення: 24.04.2022).
26. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ : Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 29, ст. 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#top> (дата звернення: 24.04.2022).
27. Зловживання процесуальними і матеріальними правами – судді ВС розповіли про судову практику. *Верховний Суд*. 29 квітня 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1114247/> (дата звернення: 24.04.2022).
28. Рішення суду загальної юрисдикції : ухвала у справі № 628/2546/17 від 10 січня 2018 року. *Купянський міськрайонний суд Харківської області*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71531856> (дата звернення: 24.04.2022).
29. Рішення суду загальної юрисдикції: ухвала у справі № 636/1760/16-ц від 22 травня 2018 року. *Апеляційний суд Харківської області*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74274451> (дата звернення: 24.04.2022).

- 30.Рішення суду загальної юрисдикції: ухвала у справі № 594/287/18. Апеляційний суд Тернопільської області. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75911517> (дата звернення: 24.04.2022).
- 31.Гончарук М. Протидія зловживанню процесуальними правами – інструменти для адвоката. *Юридична Газета Online*. 14 січня 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/protidiya-zlovzhivannyu-procesualnimi-pravami--instrumenti-dlya-advokata.html> (дата звернення: 04.05.2022).